

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.91.24>**Л. Г. Сергієнко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри вищої математики і фізики
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ДИДАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛЕКЦІЙ В СУЧАСНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У даній статті з методологічної і дидактичної точок зору проведений детальний та скрупульозний аналіз значення проведення лекційних занять з будь-яких дисциплін, а фундаментальних та спеціальних особливо, у вищому навчальному технічному закладі. Це стосується також сучасного стану в нашій країні, коли ми більшу частину навчання у вищих (і не тільки) навчальних закладах проводимо в дистанційному режимі.

Актуальність наведеної тематики кожного дня підтверджується тим, що в останні роки були спроби скоротити час, відведений на лекційні курси, а збільшити час, відведений на самостійну роботу студентів. Але все ж таки, розум переміг тому, що значення сучасної лекції, в якій студенти є безпосередніми учасниками проекту під назвою «навчання» є інноваційним.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб практично та теоретично довести певну значимість та обґрунтування корисності проведення у вищих навчальних закладах (і не тільки) повноцінних, бажано інноваційних лекцій з використанням всіх можливих методів та засобів навчання (включаючи проблемний, діяльнісний, контекстний та інші методи).

Лекція (з лат. *lectio* – читання) – дуже економний спосіб отримання у загальному вигляді основ знань, вона активізує увагу діяльність, якщо добре зрозуміла та уважно прослухана, тому завдання лектора – розвивати активну увагу студентів, викликати рух їхньої думки і рухатися за думкою лектора.

За силою особистого емоційного впливу лектора, його зв'язку з аудиторією, виробленого загального та професійного враження, загального впливу студентів лекційний спосіб передачі навчального матеріалу найбільш вдалий. Лекція розкриває понятійний апарат конкретної галузі знання, проблеми, логіку, дає цілісне уявлення про предмет, показуючи його місце у системі науки, зв'язок із спорідненими дисциплінами, збуджує інтерес до предмета, розвиває професійні інтереси, значною мірою визначає зміст інших видів занять.

Ми дійшли висновку, що для навчання лекторів-початківців (і не тільки) потрібна «школа молодого лектора», в якій необхідно, перш за все, вичленувати й описати основні складові лекції, спонукати викладачів до усвідомленого оволодіння ними певної дисципліни та навчити їх предметної реалізації отриманих знань.

Ключові слова: дидактика, методологія, сучасна лекція, інноваційні методи навчання (діяльнісний, проблемний, контекстний методи навчання).

Постановка проблеми. Останніми роками лекція дедалі більше повертає собі роль основної форми навчання у вищому навчальному закладі. Недооцінки лекції, що існували деякий час, і спроба максимально скоротити лекційні курси, збільшивши часи, відведені на самостійну форму роботи студентів, були визнані науково-педагогічною громадськістю неспроможними. Проте, всі відомі переваги та широкі можливості лекції, як засобу навчання та виховання, можуть бути реалізовані лише всебічно підготовленим лектором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші праці Аристотеля з натурфілософії сформували ядро навчального плану, а його логічні твори були покладені в основу схоластики – строгої та формалізованої методології логічного дослідження та обговорення, що застосовувалася до будь-якого предмета і на якій ґрунтувалися уні-

верситетські студії. Важливість університетів, як узаконеного місця для ученості, не можна переоцінити. Як зазначає відомий дослідник з історії Середньовіччя Едвард Грант, середньовічний університет «сформував інтелектуальне життя Західної Європи» [1, с. 14–15].

Сьогодні лекція у вищому технічному навчальному закладі – систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмету, методів науки. Тому, «організація ефективного навчання можлива тільки за наявності у викладача (лектора) знань та вміння використати різноманітні форми закладення педагогічного процесу [2, с. 5–11].

На наш погляд, «психолого-педагогічні основи впровадження інноваційних технологій навчання» в сучасному вищому навчальному закладі якісно наведено В. В. Химинцем [3, с. 300–311] та використовується майже усіма методистами.

Мета статті полягає в дидактичному та методологічному обґрунтуванні певної та послідовної значущості проведення якісних лекційних занять у вищому технічному навчальному закладі, які спроможні сформувати у студентів певні соціальні та професійні навички.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо деякі зі складових сучасної лекції та відповідні сторони педагогічної діяльності лектора.

Організаційний аспект будь-якої сучасної лекції – це та форма колективного та міжособистісного спілкування, яка перетворює аудиторію на навчальний колектив, і в цьому відношенні вона незамінна. Створенню навчальних колективів служать багато заходів, що проводяться у вищому навчальному закладі, – підбір та формування навчальних груп, визначення їх структурних ланок, проведення студентських зборів, культурних та інших громадських заходів тощо. Але саме лекція найбільше формує навчальний колектив курсу. Бо саме на лекції студенти всього курсу виявляються залученими до спільної навчальної діяльності, що визначається спільністю навчальної мети. Більшість інших організаційних заходів, про які йшлося вище, є по відношенню до кожного окремого студента, як би «зовнішніми», а сам студент служить об'єктом заходів, що проводяться, або суб'єктом, якому доручається виконувати певні обов'язки. На лекції ж студентів нічого «зовнішнього» не наказується: тут він сам відповідно до своїх внутрішніх мотивів, цілей і намірів включається до лекції, як до природничої навчальної роботи. Якщо ж помножити цю психологічну установку кожного студента на ефект «суспільного контакту», що викликає за словами своєрідне збудження життєвої енергії, то стає ще очевиднішим, чому лекція є ефективною формою колективної навчальної діяльності.

Підкреслимо: сам факт присутності великої кількості студентів в аудиторії та наявності лектора недостатній для перетворення цієї множини на колектив. Їм стане лише безліч слухачів, які дійсно об'єднані спільною діяльністю. І вміння педагога перетворити аудиторію на колектив на основі спільності цілей та спільної діяльності – це один із найважливіших компонентів лекторської майстерності, як синтезу низки педагогічних умінь та навичок. Тут відіграють істотну роль власне захоплення лектора предметом викладу та ненав'язливий прояв цієї захопленості, вміння заразити аудиторію інтересом до питань, що розглядаються, висвітлити описувані явища в нових, несподіваних ракурсах тощо. Тобто йдеться не тільки про зміст лекції, але й про форму подання матеріалу та способи спілкування лектора з аудиторією. Набуття всебічних навичок підготовки лекції ведуть до переходу від лекторських умінь до лекторського мистецтва.

Лекція як засіб представлення навчального матеріалу. Прихильники скорочення навчальної інформації, що надається студентській аудиторії в усному викладі, люблять посилалися на той загальноновизнаний факт, що пропускна спроможність зорового каналу набагато вище, ніж можливості каналу акустичного. Але такий підхід – це, по суті, підміна тези: адже важливо не те, яку кількість інформації студент отримує шляхом зорового чи слухового сприйняття, а те, який обсяг інформації буде перероблений студентом на рівні інтегрального сенсу, який утримується в його довготривалій пам'яті, причому так, що майбутній фахівець зможе його використати у своїй професійній діяльності.

За такого підходу деякі переваги лекційного подання навчальної інформації, звісно, не всякої, але значної частини, стають очевидними. Наприклад, лектор може користуватися більш простим і доступним, краще піддається перекодуванню лексикою, ніж автор підручника; усне мовлення піддається інтонаційним виділенням (логічним, емоційним тощо), може членуватися синтагматичними паузами, супроводжуватися жестом і мімікою, спиратися на образотворчу наочність. Усе це значно полегшує сприйняття навчальної інформації, її запам'ятовування. Крім того, для слухача лекція створює ефект міжособистісного спілкування та емоційний тон, допомагає йому сконцентрувати свою увагу тощо.

Звичайно, всі ці переваги лектор може використати, знову-таки, опанувавши професійні вміння, елементи лекторського мистецтва, навіть відому артистичність.

Загальновідоме уявлення про лекцію, як школу мислення, підтверджуються тим, що хороша лекція характеризується не тільки суворого логікою та чіткістю побудови, але й тим, що ланцюг представлених у ній логічних міркувань може бути легко осмислений слухачами і укладений у чітке, наочне схемо-образотворче уявлення, що дозволяє подумки утримувати її у пам'яті, тобто, в побудові структурно-логічних схем (СЛС) дисципліни [4, с. 113–118].

Однією з якостей, що характеризують гарного лектора, є те, що він прагне не подавати аудиторії судження та висновки в готовому вигляді, а, застосовуючи відповідні педагогічні прийоми, залучає її до активної розумової діяльності. Такий лектор не лише представляє студентам доказові факти та обґрунтовані висновки, а й показує шлях до цих висновків. На такий лекції досягається як розуміння, отже, і засвоєння її змісту, так й оволодіння прийомами мислення (проблемний характер лекцій).

Мистецтво лектора у навчанні мисленню виявляється у тому, що він, не демонструючи логічний апарат розумових дій, мимоволі підводить сту-

дентів до оволодіння механізмом цих дій, пропонуючи їм у процесі лекції вирішувати розумові завдання спочатку за запропонованим зразком (проблемного характеру), спонукаючи вирішення цих завдань, рухаючись у потрібному напрямку.

Вибір завдань, їх послідовності, нарощування складності та обсягу використовуваного матеріалу – все це галузі не тільки знань та умінь лектора, а й його педагогічного чуття; способи ж залучення студентів до активної розумової діяльності – це область лекторської майстерності. Подібного роду аналіз можна було б продовжити, але й наведені вище приклади переконують у тому, що прийомам лекторської майстерності викладача-початківця можна і потрібно навчати, причому робити це цілеспрямовано та планомірне, не прирікаючи його на багаторічні спонтанні шукання методом проб і помилок [5, с. 184–188].

В нашому вищому навчальному технічному закладі вже декілька років ми навчаємо студентів різних спеціальностей, включаючи не технічні, намагаючись при цьому використовувати найсучасніші педагогічні та дидактичні технології. Особливо актуальним це питання встало після того, як ми відкрили нові спеціальності не технічного характеру:

014.02 – Середня освіта (Мова та зарубіжна література) (англійська),

014.03 – Середня освіта (Історія),

014.04 – Середня освіта (Математика).

З метою функціонування «школи молодого лектора» у нас розроблено спеціальну часткову методику педагогічної підготовки молодих лекторів та викладачів, яка отримала найменування контекстне-діяльнісно-ознайомчої педагогічної практики.

На семінарах проводиться аналіз відокремлених компонентів лекції (логічна її структура як форми педагогічного процесу, психологічні аспекти лекції, прийоми активізації розумової діяльності аудиторії, емоційні фактори лекції, розумовий експеримент на лекції тощо) та опис прийомів їх реалізації з наочною демонстрацією.

Для практичного ознайомлення молодих (і не тільки) викладачів, з перерахованими прийомами було вирішено використати спочатку відкриті заняття досвідчених лекторів. Це допомогло вирішити одночасно кілька завдань: провести кваліфікаційну оцінку лекторів, стимулювати підвищення їхньої педагогічної кваліфікації, організувати дієвий обмін досвідом, а головне – продемонструвати молодим лекторам найкращі зразки лекцій.

Для цього довелося дещо змінити традиційні способи проведення відкритих лекцій. Зазвичай, як відомо, таку лекцію відвідують, а потім обговорюють, але аналіз цей кожен, хто відвідує лекцію, проводить відокремлене і значною мірою суб'єктивно. Адже єдині вимоги до такого аналізу не пред'являються, і кожен «суддя» керується сво-

їми власними міркуваннями та прихильністю до тих чи інших аспектів. Провести такий аналіз без будь-яких опорних пунктів дуже складно, і в цьому одна з причин пасивності молодих викладачів при розборі відкритих лекцій. Тому й навчальний ефект відкритої лекції найчастіше незначний.

Ми спробували ввести у проведення відкритої лекції додатковий етап – обговорення плану майбутньої лекції, щоб попередньо орієнтувати молодих викладачів у галузі основних положень змісту лекцій та застосовуваних лектором педагогічних та психолого-методологічних прийомів.

Для захисту плану майбутньої лекції достатньо півгодини. Питання лектору при цьому, зазвичай, не ставлять, все детальне буде безпосередньо розкриватися далі.

Відкрита лекція проводиться у спеціально підготовленій та обладнаній для цього аудиторії. Відвідувачі лекції, тобто ті, хто проходить контекстне-діяльнісно-педагогічну практику, розміщуються позаду, тобто за студентською аудиторією.

Таким чином, і студенти не відволікаються, і викладачі мають можливість стежити і за лектором, і за реакцією аудиторії.

У задніх рядах аудиторії також знаходиться науковий коментатор (про його роль нижче) і керівник контекстне-діяльнісно-ознайомчої виробничої практики, у кожного з них встановлений мікрофон, включений через підсилювач у ланцюг головних телефонів.

Активність присутніх спрямовується і коментарями, і спеціально розробленим для цих випадків бланком опису відкритої лекції. Тут відзначаються, все як зазвичай, прізвища тих, хто проходить практику та лектора, назву курсу, що викладається, номер тижня і дата лекції, її тема, курс і факультет, на якому вона викладалася. У бланку перелічені такі питання для аналізу:

- 1) виховна спрямованість лекції,
- 2) педагогічні рішення,
- 3) методичні рішення,
- 4) методологічні рішення,
- 5) характеристика мови лектора,
- 6) науковість викладу,
- 7) коректність термінології та позначень,
- 8) висновки.

Кожна графа поділена на дві частини: позитивні сторони та недоліки. Внизу є місце загального висновку.

Ці пункти бланка які, направляють спостереження молодих викладачів, та стимулюють ведення записів в такий спосіб, що наступний аналіз лекції дуже полегшується. За наповненістю «позитивних» та «негативних» граф легшою та об'ґрунтованою стає і загальна оцінка лекції. Та й сама собою регламентація спостереження обумовлює активну роботу відвідувача. Для цього потрібний комплексний розвиток навчальних

закладів, які здійснюють підвищення кваліфікації спеціалістів.

Висновки і пропозиції. Основними напрямами перспективного розвитку даної методики є: вдосконалення планування розвитку дидактичної та методологічної системи на основі прогнозів та довгострокових планів; посилення координації розвитку окремих елементів сучасної навчальної системи; забезпечення високої якості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах освіти; покращення науково-методичного та організаційного управління; удосконалення науково-методологічного забезпечення навчального процесу, зміцнення матеріально-технічної бази; розвиток прогресивних форм та методів підвищення кваліфікації; зміцнення зв'язку навчального процесу із практикою дидактичного забезпечення; розвиток принципів випереджального навчання; безперервне та ефективне підвищення кваліфікації викладачів будь-яких навчальних закладів різних видів та ступенів.

Список використаної літератури:

1. Прінсіпі Лоуренс П75 Наукова революція: дуже коротке введення / Лоуренс М. Прінсіпі; пер. з англ. та заг. редакція В.О. Тадеєва. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. – 208 с.: іл. – (Серія «Оксфордське коротке введення»). ISBN 978-966-10-6050-9 ISBN 978-966-10- (серія) [1, с. 14–15].
2. Мачинська Н.І., Стельмах С.С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник / Н.І. Мачинська, С.С. Стельмах. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 180 с. ISBN 978-617-511-119-2 [2, с. 5–11].
3. В.В. Химинець. Інноваційна освітня діяльність. Видавництво «Мандрівник», 2009 р., 344 с.
4. Сергієнко Л.Г. Аналіз та удосконалення дидактичного забезпечення фундаментальної підготовки майбутніх фахівців. Фізико-математична освіта: науковий журнал. Вип. 2 (16) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, Фізико-математичний факультет редкол.: О.В. Семеніхіна (гол. ред.) [та ін.]. Суми: [СумДПУ ім. А.С. Макаренка], 2018. С. 113–118. DOI 10.31110/2413-1571-2018-016-2-021
5. Сергієнко Л.Г. Дидактичний аналіз сучасної концепції проблемного навчання. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць. / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 2, С. 184-188. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-2.35>.

Serhiienko L. The didactic value of lectures in a modern higher educational institution

In this article, from a methodological and didactic point of view, a detailed and scrupulous analysis of the importance of conducting lectures in any discipline, especially fundamental and special, in a higher educational technical institution, is carried out. This also applies to the current state of affairs in our country, when we conduct most of our education in higher (and not only) educational institutions remotely.

The relevance of the given topic every day is confirmed by the fact that in recent years there have been attempts to reduce the time allocated to lecture courses and increase the time allocated to independent work of students. But still, reason prevailed because the meaning of the modern lecture, in which students are direct participants in the project called "learning", is innovative.

The purpose of this work is to practically and theoretically prove a certain significance and justification of the usefulness of holding in higher educational institutions (and not only) full-fledged, preferably innovative lectures using all possible methods and means of learning (including problem-based, activity-based, contextual and other methods).

A lecture (from the Latin lectio – reading) is a very economical way of obtaining the basics of knowledge in general, it activates imaginative activity, if it is well understood and carefully listened to, therefore the task of the lecturer is to develop the active attention of students, cause the movement of their thoughts and move according to the lecturer's opinion.

Based on the strength of the lecturer's personal emotional impact, his connection with the audience, the general and professional impression created, and the general impact of students, the lecture method of teaching material is the most successful. The lecture reveals the conceptual apparatus of a specific field of knowledge, problems, logic, gives a holistic view of the subject, showing its place in the system of science, the connection with related disciplines, arouses interest in the subject, develops professional interests, largely determines the content of other types of classes.

We came to the conclusion that the training of novice lecturers (and not only) requires a "school of young lecturers", in which it is necessary, first of all, to identify and describe the main components of lectures, to encourage teachers to consciously master a certain discipline, and to teach them practical implementation acquired knowledge.

Key words: didactics, methodology, modern lecture, innovative teaching methods (activity-based, problem-based, contextual teaching methods).